
Абмяркоўваючы зь літоўскімі калегамі імаверны зьмест маёй прадмовы, я вырашыў засяродзіцца на кароткім гістарычным аглядзе супрацоўніцтва беларускай і літоўскай гістарычных школаў. На маю думку, разьвіцьцё і супраца беларускіх і літоўскіх вучоных увесь час залежалі ад палітычнай кан'юнктуры на абшарах гістарычнай Літвы. У новы час нашы народы ўступілі без уласных дзяржаваў. Таму да 1920-х гг. беларускай і літоўскай гістарычных школ як такіх не існавала. У выніку перамогі мадэрнага нацыяналізму ў 1919—1922 гг. на землях гістарычнай Літвы ў адлегласьці 300 кілямэтраў адначасова паўсталі тры нацыянальныя ўнівэрсытэты: польскі ў Вільні, літоўскі ў Коўне (Каўнасе) і беларускі ў Менску. Гістарычныя інстытуты кожнай нацыі прэтэндавалі на тое, каб быць галоўным цэнтрам дасьледаваньня мінулага Літвы: зь літоўскай, польскай ці беларускай пэрспэктывы¹.

Група прафэсійных гісторыкаў, што заснавала беларускую гістарычную школу ў 1922 г. пры Беларускам дзяржаўным унівэрсытэце, атрымала адукацыю і пачала сваю кар'еру ў Расейскай імперыі. Лідэрам менскай школы стаў першы рэктар БДУ — прафэсар украінска-сэрбскага паходжаньня Ўладзімер Пічэта. У той самы час іншы «старарэжымны вучоны» беларускага паходжаньня Іван Лапа пачаў рыхтаваць маладыя літоўскія кадры ў Коўне. Галоўным кірункам абодвух нацыянальных цэнтраў сталася вывучэньне сярэднявечнай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага. Адзначым, што тагачаснымі менскімі гісторыкамі быў створаны шэраг клясычных працаў, безь якіх дагэтуль не абыходзіцца ніводзін сур'ёзны дасьледчык гэтай тэмы². Ацэньваючы беларускіх калегаў, лідэр тага-

¹ Гл. маю рэцэнзію на швэдзкай мове на доктарскую працу літоўскай навукоўкі Аўдроне Янужэце, абароненай ва ўнівэрсытэце фінскага Тампэра: Janužytė, Audronė. *Historians as Nation State-Builders: the Formation of Lithuanian University 1904—1922* (2005) // *Nordisk Øst-Forum*. No 4. 2006. S. 459—461.

² Ігнатоўскі, Усевалад. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. — Мінск, 1922; Доўнар-Запольскі, Мітрафан. Гісторыя Беларусі. — Мінск, 1926 (Рукапіс); Доўнар-Запольскі, Мітрафан. Сацыяльна-эканамічная структура Літоўска-Беларускай дзяржавы ў XVI—XVII стагодзьдзях / Гісторыка-археалагічны зборнік. Том 1. Менск, 1927; Дружчыц, Васіль. Палажэньне Літоўска-Беларускай дзяржавы пасля Люблінскай уніі / Працы Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту. Т. 5—6. — Менск, 1925; Любаўскі, Матвей. Літоўска-Беларуская дзяржава ў пачатку XVI стагодзьдзя / Чатырохсотлецьце беларускага друку 1525—1925. — Менск, 1926; Пичета, Владимир. Белоруссия и Литва, XV—XVI вв. — Москва, 1961; Даўгяла, Дзьмітры. Літоўская мэтрыка й яе каштоўнасьць для вывучэньня мінуўшчыны Беларусі. — Riga, 1933.

часнай нямецкай гістарыяграфіі прафэсар Ота Гёцш (Otto Hoetzsch) зазначыў у 1929 г., што штудыі менскіх гісторыкаў «знаходзяцца ў навуковых каардынатах, якія адпавядаюць нашым»³.

Але былі і істотныя адрозьненні. Літоўцы стваралі гістарычную навуку ў межах уласнай дэмакратычнай дзяржавы. Беларускія гісторыкі толькі марылі пра незалежнасьць «мангольскага тыпу», працуючы ў аўтаномнай частцы вялізарнай таталітарнай дзяржавы. Адсюль мы маем дзьве важныя высновы. Хоць першае пакаленьне літоўскіх і беларускіх гісторыкаў мела супольную расейскую адукацыю і супольную навуковую мову, супраца менскіх і ковенскіх калегаў была немагчымай, бо Літва ўважалася ворагам СССР. У незалежнай ковенскай Літве гісторыкі атрымлівалі доктарскія ступені на Захадзе. Лекцыі ў Каўнаскім унівэрсытэце ў 1930-я гг. чытала багата нямецкіх, фінскіх і швэдзкіх гісторыкаў. Так у гістарычнай адукацыі міжваеннай Літвы адбылася поўная пераарыентацыя з Расеі на Захад. У той самы час дзейнасьць беларускіх гісторыкаў была абвешчана сталінскім кіраўніцтвам «нацыяналістычнай», 32 менскія гісторыкі былі фізычна і духоўна зьнішчаны, іх працы былі выдалены з навуковых бібліятэк. Як падкрэсьліў Райнэр Лінднэр, «Гісторыя беларускай гістарыяграфіі савецкага пэрыяду ёсьць гісторыя яе ліквідацыі»⁴. Далучаная да СССР пазьней Літва пазьбегла татальнага зьнішчэньня гуманітарных кадраў і здолела ў 1945—1991 гг. працягваць традыцыі навуковай школы пэрыяду незалежнасьці, хай сабе і ў моцна абмежаваных марксісцкай дагматыкай рамках. У той самы час беларуская гістарычная школа была зьнішчожаная ў 1930-я гг. і цяжка адраджалася. БССР была адзінай рэспублікай эўрапейскай часткі СССР, якая ня мела гістарычнага часопісу. Згодна з партыйнымі дырэктывамі, адлік сапраўднай гісторыі Беларусі вёўся з 1917 г. Беларускі этнас разглядаўся як негістарычны, які ня меў уласнай эліты, высокай культуры і мастацтва⁵. Беларуская гістарыяграфія была задушана ў абдымках этнаграфізму і партыйных дырэктываў. Усё створанае па-за межамі сялянскай хаты лічылася спадчынай польскіх паноў ці маскоўскіх памешчыкаў.

Складлася парадаксальная сытуацыя. Замест натуральнага аб'екта навуковага дасьледаваньня — роднага краю — гісторыкі БССР заўзята вывучалі гісторыю КПСС — партыі, пад кіраўніцтвам якой нішчылася беларуская этнічная культура. Пасьля разбурэньня каляніяльнай сыстэмы ў Афрыцы і Азіі падобнай

³ Лінднэр, Райнэр. Гісторыкі і ўлада. Мінск, 2003. С. 199. Заўважу, што празь семдзсят гадоў працуючы разам зь менскімі вучонымі над першым нямецкім падручнікам па гісторыі Беларусі «Handbuch der Geschichte Weissrusslands» (2001), гісторыкі зь Нямеччыны скардзіліся на мэтадалягічную прорву паміж імі і іхнымі беларускімі калегамі.

⁴ Лінднэр, Райнэр. Беларускія гісторыкі пад Сталіным, 1870—1945 // Беларускі гістарычны агляд. 1998. Т. 5. Сп. 2 (9). С. 365—395. Даступна на: <http://www.lingvo.minsk.by/~bha/05-02/LIND.htm>.

⁵ Kotljarchuk, Andrej. The tradition of Belarusian Statehood: a war for the past // Contemporary Change in Belarus. Baltic and Eastern European Studies. 2004. Vol. 2. Södertörns högskola. P. 41—72.

сытуацыі не было нідзе ў сьвеце⁶. Ақурат тады нечужы нам Віленскі край у сьвядомасці большасці беларусаў стаўся часткай далёкай культурна Прыбалтыкі. Адначасова нацыянальна сьвядомая моладзь пад уплывам аматарскіх тэкстаў настаўніка літаратуры Міколы Ермаловіча захапілася мітам «беларускай дзяржавы ВКЛ», адмаўляючы этнічным літоўцам у праве на спадчыну ВКЛ і заціскаючы іх у межы Жамойці. Між тым пачатковых ведаў гістарычнай геаграфіі досыць, каб пераканацца, што значныя абшары гістарычнай Літвы з Коўна, Біржамі, Вількамірам і Ўпітамі знаходзяцца ў этнічнай і гістарычнай «Літве», а не «Жамойці»⁷. Элемэнтарнае знаёмства з крыніцазнаўствам і гісторыяй кнігі давядзе, што літоўскія кнігі масава друкаваліся ў ВКЛ, прычым з канца XVII — у XVIII ст. яны ўжо пераўзыходзілі накладамі друкавання выданьні на старабеларускай мове. Мова гэтых кніг называлася «літоўскай», і на гэтай мове пісаліся афіцыйныя акты — між іншым, Канстытуцыя Рэчы Паспалітай 3 траўня 1792 г. На жаль, гэтая інфармацыя не перашкаджае мітам пра «беларускую дзяржаву ВКЛ» заставацца папулярнымі нават у акадэмічным асяродку. Зь іншага боку, многія літоўскія гісторыкі ня бачаць палітычнай і культурнай значнасьці рускага складніка ў ВКЛ, пакідаючы нашым продкам ролю выключна дэмаграфічнага чынніка.

Пасьля атрыманьня незалежнасці абедзьве краіны рухаліся ў бок дэмакратыі і эўрапейскіх каштоўнасьцяў. Лагодны палітычны клімат спрыяльна адбіваўся на кантактах гісторыкаў суседніх краінаў. У 1993 г. у этнічна літоўскай вёсцы Гярваты адбыўся першы круглы стол беларускіх і літоўскіх навукоўцаў, прысьвечаны супольнай спадчыне ВКЛ. Літоўскія гісторыкі сталі частымі гасьцямі беларускіх канфэрэнцый. 1994-ты спыніў гэты працэс. З другой паловы 1990-х гг. Літва плаўна ўваходзіла ў структуры Эўразьвязу і НАТО, у той час як Беларусь рухалася ўсё далей на Ўсход. Практычна ўсе сумесныя навуковыя ініцыятывы замарозіліся. Для літоўскіх гісторыкаў больш цікавым зрабіўся Захад, а іх беларускія калегі спазналі ціск і дыскрымінацыю ва ўласнай краіне ды падзел сваёй супольнасьці на «чэсных» і «нячэсных» навукоўцаў⁸. Апошнія дзесяць гадоў малядое пакаленьне літоўскіх гісторыкаў зноў масава выяжджае вучыцца на Захад. Іх старэйшыя калегі вывучылі ангельскую і нямецкую мовы ды ўсталявалі шчыльныя кантакты зь міжнароднымі акадэмічнымі ўстановамі, пачалі друка-

⁶ Урбан, Павал. Сучасныя палітычныя тэндэнцыі ў савецкай гістарычнай навучы Беларусі / Беларускі зборнік. Мюнхен, 1957. С. 40—63; Партноў, Андрій. Саветызацыя гістарычнай навукі ў Украіне і Беларусі (некаторыя канцэптэуальныя меркаванні) // Беларускі гістарычны агляд. 2000. Т. 7. Сп. 2. С. 476—488.

⁷ Падрабязней на гэтую тэму гл. мае развагі ў эсе «Падарожжа ў сэрца Літвы» // ARCHE. 2006. № 1—2. Даступна на: <http://arche.bymedia.net/2006-1/katlarcuk106.htm>.

⁸ Kotljarchuk, Andrej & Wawrzeniuk, Piotr. Historieförvanskningen i Vitryssland // Helsingborg Dagbladet. 19.03.2006; Котлярчук, Андрей. Историки у шанцах: Білоруська наука під Лукашенком // Україна модерна. 2007. № 12 (1): Стандарти науки і акадэмічне середовище. С. 62—71.

АНДРЭЙ КАТЛЯРЧУК

вацца за мяжой. У той самы час беларуская гістарычная супольнасць пагружалася разам з усёй краінай у цемру міжнароднай ізаляцыі. Між тым для нармальнага развіцця навуковай школы патрэбны сталы дыялёг з сусветнай навукай. Ня трэба тлумачыць важнасці падобных кантактаў. Калі літоўскія вучоныя адпраўляюцца на стаж у Кембрыдж ці Стэкгольм, менскія гісторыкі сядзяць дома альбо, у лепшым выпадку, едуць у Маскву ці Варшаву. Як вынік, у Беларусі бракуе гісторыкаў, якія ведаюць заходнія мовы, сочаць за найноўшай літаратурай, якія наагул здольныя прыняць годны ўдзел у міжнародным акадэмічным праекце.

Цешыць, што апошнія тры гады ў беларуска-літоўскім гістарычным дыялёгу назіраюцца пазытыўныя зрухі. Вільня гасьцінна адчыніла дзверы ўніверсітэту Мікалая Ромэра для бакаляўрскай і магістарскай праграмаў ЭГУ па гісторыі. Інстытут гісторыі Літвы адкрыў стаўку для даследчыка беларускай спадчыны ВКЛ, якую сёння займае Генадзь Сагановіч. У літоўскай амбасадзе адбыўся круглы стол беларускіх і літоўскіх гуманітарыяў у пытаннях супольнай спадчыны ВКЛ.

Наш выдавецкі праект, які здзейснены з ініцыятывы беларускага боку, быў сур'ёзна падтрыманы Інстытутам гісторыі Літвы (Дарыюс Сталюнас) і аўтарам гэтых радкоў. Спадзяюся, што абраныя намі разам артыкулы літоўскіх гісторыкаў пазнаёмяць беларускага чытача з шырокім спэктрам сучаснай гістарычнай думкі суседняй краіны, якая цягам сваёй 1000-гадовай гісторыі шчыльна павязаная зь Беларуссю. Суседзі зноў робяцца цікавымі адзін аднаму.

Андрэй Катлярчук

Андрэй Катлярчук (1968), доктар гістарычных навук. Лектар універсітэту Содэрторн у Стэкгольме (Södertörns högskola).